

Ղ. ԻՆՃԻՃՅԱՆԻ «ԵՂԱՆԱԿ ԲՅՈՒՉԱՆԴՅԱՆ» ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

(Բանասիրական ճշգրտումներ)

Ս. Ա. ՇՏԻԿՅԱՆ

«Եղանակ բյուզանդյան-բազմավեպ» տարեգրքի հատորների հետ թեթևակի ծանոթանալիս անգամ նկատելի է, որ վերջիններս իրիստ ինչնատիպ բնույթ ունեն։ Յուրաքանչյուր տարեթիվ անպայման ունի տվյալ տարվա բոլոր տասներկու ամիսների աստղաբաշխական նկարագիրը։ Սրան հաջորդում են յուրաքանչյուր ամսվա հետ կապված մանրամասն բնութագրականներ՝ օրվա տևողությունը, արևածագի ու մայրամուտի ժամանակները, գիշերահավասարները, յուրաքանչյուր օրվա ընթացքում տեղի ունեցած բնական երևույթները (անձրև, ձյուն, տեղումնալից օր, լուսնի նորելը) և այլն, և այս ամենը տրված է հաճախ վայրկյանների ճշտությամբ։ Այս ուղղությունն էլ, առավել կամ պակաս շափով, գերակշռող է մնում բոլոր տարիների համար։ Նման աստղաբաշխական բնույթի տարեգրք աննախընթաց է ինչպես Մխիթարյան միաբանության դրական անդաստանում, այնպես էլ դարասկզբի հայ մտավորականության կյանքում։ Օրինական հարց է ծագում, որտեղից էր վերցրել Ինճիճյանը իր տարեգրքի նախագաղափարը, ո՞վ էր բերել հանդիսացել նրան այդ ուղղության տարեգրքի հրատարակության համար։

Իր «Դարապատում» աշխատության մեջ, նկարագրելով ժամանակաշրջանի անվանի անձանց և շարագրելով իտալացի աստղաբաշխ Զուղեպպե Տոալդոյի կյանքը, Ինճիճյանը գրում է. «Աս բարեսիրտ աստղաբաշխը, որուն հետ շատ տեսնվիլ եղած է ընտանի բարեկամություն ունենալով, մեզի հորդոր եղավ, իրեն ըրածին պես, Ստանպոլին վրա Եղանակ հանել։ Առաջ հանելու արեգակնային ըրած փոփոխությունց օրերը, ետքը լուսընկային, որ կըլլա շատ տարի գրվելին հտև իրեն շրջանները հանելու համար»¹։ Ասես ամբողջացնելու համար այս կարևոր վկայությունը, Ինճիճյանը քիչ հետո շարունակում է. «Ասոր հորդոր օրինակը աս պտուղը բերավ, որ մենք ալ, Ստանպոլ գալեն հտև արևուն ըրած փոփոխությունները հտևէ հտև նշանակելով. արեգակնային փոփոխությունը Ստանպոլին վրա երևան ելավ... ինչպես որ ընթերցասերքը կրնան շեղանակներուն մեջ գտնալ»²։

Իտալացի աստղաբաշխ Զուղեպպե Տոալդոն (1719—1798) անհայտ անուն չէ աստղաբաշխության պատմության մեջ։ Տիեզերական մեխանիկայի օրենքների բացահայտմանը նվիրված իր մի քանի աշխատություններից բացի նա նշանավոր հանդիսացավ երկնային մարմինների՝ մեր մոլորակի վրա ունեցած ազդեցությունների ուսումնասիրության բնագավառում։ Այս նպատակով, 1773 թ. մինչև իր մահը նա «Աստղօգերևույթ օրացույց» խորագրով հրատարակում էր տվյալ տարվա ամիսների, ամսվա օրերի գիտական-աստղաբաշխական մանրակրկիտ նկարագիր ունեցող տարեգրքեր։ Տոալդոն այդ անում էր Պուդուա (Հս. Իտալիա) քաղաքի համար, ուր ապրում և աշխատում էր նա, և նույնն էլ սովորեցրել է անել Ինճիճյանին՝ Պոլսի համար, ինչը և վերջինս իրագործել է մասնագիտական հմտությամբ։ Թե ինչպիսի շեղանակի թարեկամություն» կարող էր լինել այս երկուսի միջև, — առայժմ դժվար է ասել, բայց որ հայ վարդապետը իր «Եղանակ»-ները հրատարակել է ուղեցույց և խորհրդատու ունենալով Տոալդոյին, — արգեն աներկբա է։ Դրա համար, վերևում բերված Ինճիճյանի վկայությունից բացի, բավական է համեմատել Տոալդոյի «Աստղօգերևույթ օրացույցի» ցանկացած համարը «Եղանակ»-ի որևէ համարի հետ համոզվելու համար, որ Ինճիճյանը աստղաբաշխական-օգերևութաբանական ցանկերը կազմելու ձևն անգամ վերցրել է Տոալդոյից։

Իհարկե, Ինճիճյանը շատ լավ գիտեր, որ այդ հրատարակությունն ի վերջո նախատեսված է հայ ժողովրդի համար, իսկ XIX դարասկզբի գրական ցածր մակարդակ ունեցող հայ ընթերցողներին մատուցել սոսկ աստղաբաշխական տարեգրք. կնշանակեր սկզբից իսկ «Եղանակ»-ը դատապարտել կործանման։ Այդ նկատի ունենալով էլ նա բավականին խելացի կերպով աշխատում

1 Ղ. Ինճիճյան, Դարապատում, հատ. 8, Վենետիկ, 1827, էջ 63։

2 Նույն տեղում, էջ 64։

էր իր տարեգիրքը հարմարեցնել ժողովրդի պահանջներին, այն է՝ «Եղանակ»-ում գետեղում է զանազան պատմություններ, առակներ, ժողովրդական առաջվածքներ, ազգային թեմատիկա ունեցող բանաստեղծություններ, պատմա-աշխարհագրական տեղեկություններ և այլն:

Այսպիսով՝ կարելի է անել հետևյալ եզրակացությունը: Իր «Եղանակ բյուզանդյան-բազմավեպ»-ի նախազգափար-օրինակը Ինճիճյանը վերցրել է իտալացի աստղաբաշխ Զուդեպուե Տոպոլոյից և նրա հրատարակած «Աստղագիտություն օրացույց»-ից և, շխախտելով հիմնական սկզբունքները, աշխատել է ըստ հնարավորին այն հարմարեցնել հայ բնթերցողի հոգևոր պահանջներին:

«Եղանակ բյուզանդյան-բազմավեպ»-ի հրատարակության վերաբերյալ տվյալները հակասական են ու իրարամերժ: Առաջին հիշատակությունը հանդիպում ենք «Յուզակ Մխիթարյան տպարանի» խորագիրը կրող գրքույկում (1863), ուր տարեգրքի հրատարակության տևողությունը նշված է 1815-ից մինչև 1820, և խմբագիրը՝ «Նուկա» Ինճիճյան, 1893 թ. հրատարակված գրացուցակը (էջ 17), առանց որևէ փաստարկման, նոր թվական է հիշատակում՝ 1800—1820: Այս թվականն էլ միաբանության գրացուցակներում պարբերաբար կրկնվել է մինչև վերջերս: 1878 թ. Վենետիկում հրատարակվում է Գարեգին Զարրհանալյանի «Պատմություն հայերեն դպրության» աշխատության երկրորդ հատորը, ուր հեղինակը «Մեր դարը» գլխում տալիս է հայ պարբերականների համառոտ տեսությունը: Անդրադառնալով «Եղանակ»-ին և նշելով նախորդ՝ «Տարեգրություն» պարբերականի տևողությանը չընդունելությունը, Զարրհանալյանն ավելացնում է. «Աստից ազգին մեջ գտած ընդունելությունը կխրախուսե «Եղանակ բյուզանդյան» կոչված գրքույկներուն հրատարակությանը ձևը դարձնելու, որ և անընդհատ կշարունակվի գրեթե քսան տարվա միջոց (1803—1820), տարվա տարի ավելի հետաքննական և բնդարձակ ճոխությամբ տեղեկություններ հաղորդելով ազգայնոց» (էջ 470): Զարրհանալյանը ոչ մի փաստ չի բերում իր նոր՝ 1803 թ. հիմնավորելու համար, և, ի դեպ, հետագա շարադրանքի բնթացքում էլ նշելով զանազան թվեր, փաստեր, անվանումներ, լույսը չի նշում էլ այն բանից, որ դրանք ինքնուրույնության հասկանալի են ու ճշմարիտ: Ուրիշ բան է ասում Զարրհանալյանը 1883 թ. հրատարակված իր «Հայկական մատենագիտություն» աշխատության մեջ: Տալով «Եղանակ բյուզանդյան»-ի նկարագիր-բովանդակությունը («Գուշակություն փոփոխությանց օգրեկույթ լուսնակաց, քառորդի ի քառորդ, փոփոխությունք կղանակաց, դրից աստեղաց, օղախաղաց, մետեորականաց, երից անցելոց շրջանաց»), նա հրատարակության միանգամայն այլ թիվ է դնում՝ 1800—1820: Նախ՝ նշենք, որ իր վերահիշյալ աշխատությունը պատրաստելիս Զարրհանալյանը ձևով տակ ունեցել է 1815 թ. «Եղանակ բյուզանդյան»-ը, որովհետև բերված նկարագիր-բովանդակությունը ունի միայն այդ թվականի տարեգիրքը: Երկրորդ, որ ոչ պակաս կարևոր է, Զարրհանալյանը այս նոր թվականն էլ բերում է առանց որևէ ապացույցի:

1803-ը նորից աշխարհ է գալիս 1893 թ., Գրիգորիս Գալեմբյարյանի շնորհիվ: Իր «Պատմություն հայ լրագրության» աշխատության մեջ, անդրադառնալով «Եղանակ բյուզանդյան-բազմավեպին», գրում է. «Եղանակ բյուզանդյան»... 1803-ին սկսավ հրատարակվիլ, ամեն տարվո սկիզբն, աշխատությամբ Հայր Ինճիճյան անխոնջ գրասիրի և տևեց մինչև 1820» (էջ 27): Այնուհետև հաջորդում է համարի մանրամասն նկարագրությունը և «Եղանակ բյուզանդյան»-ի 1808 թ. համարից մինչև մեջբերումը 1808 թ. հրատարակված «Եղանակ բյուզանդյան»-ի մասին, որից մեջբերում է կատարված «Պատմություն հայ լրագրության» ուսումնասիրության մեջ, կխոսվի հետագայում, իսկ գալով համարի նկարագրին, որն անում է Գալեմբյարյանը, ապա պետք է ասել, որ նա ևս ձևով տակ ունեցել է 1815 թ. համարը:

«Եղանակ բյուզանդյան»-ի հրատարակության 1803 թ., այսպիսով, մտնում է մասնագիտական գրականության մեջ: Այդ թվականն է ընդունում նաև Գարեգին Լևոնյանն իր «Հայոց պարբերական մամուլը» (Ալեքսանդրապոլ, 1895, էջ 11—12) և «Լիակատար ցուցակ հայ լրագրության» (Երևան, 1934, էջ 3) աշխատություններում, թեև առաջին դեպքում նա տեսել է 1815—1820 թթ. համարները, իսկ երկրորդ դեպքում՝ պատկերված է 1815 թ. մի համար: Եվ արդեն վերջերս, 1960 թ., հրատարակելով իր «Արևմտահայերեն հայ պարբերական մամուլի պատմություն» աշխատության երկրորդ հատորը, հանդամանորեն քննելով «Եղանակ բյուզանդյան» տարեգիրքը (էջ 126—154), ակադ. Ա. Կարինյանը քաղաքացիական իրավունք տվեց 1803 թ., թեև իր բոլոր հղումները, մեջբերումները, վկայակոչումները և այլն (իսկ դրանց թիվը հասնում է մոտ 45-ի) բերվում են «Եղանակ բյուզանդյան»-ի 1813 և հետագա թվականների համարներից: 1803—1820 թթ., այսպիսով, ընդունվել և արդեն օրինականացել են որպես հիշյալ տարեգրքի հրատարակության տարիները:

Իսկ այդպիսի էլ արդյոք:

Ղուկաս Ինճիճյանի պորժուենությունների սկիզբը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու շրջանների: Եթե առաջին շրջանում, 1790—1804 թթ. նա հանդես է գալիս որպես բեղմնավոր գրող և իրար հետևից հրատարակում կամ հրատարակության է պատրաստում իր գործերը («Տեսություն համառօտ հին և նոր աշխարհագրության», 1791, 600 էջ. «Ամարանոց Բիզանդիան», 1794, 253 էջ. «Աշխարհագրություն Օսմանեան պետության», II հատոր, 1804, 450 էջ և այլն), ապա երկրորդ շրջանը, երբ նա դառնում էր Պոլսում, բացարձակ ամլության տարիներ են: Նախ՝ խիստ խանգարվել էր առողջությունը, որը երկարատև ու հիմնավոր բուժման կարիք ուներ: «Ողջ ենք ամենեքեան,— իր մի նամակում գրում էր Գարրիել Ավետիքյանը,— բաց ի Հ(այր) Ղուկասէն, որոյ հնացեալ ախտակրութիւն, որ է գելումն ջլաց, հանդերձ նեղութեամբ ստորին մասաց մարմնոյ, որով և խափանեալ կայ յամենայն գործոց: Ապա մի ևս զայրասցի ախտն, մինչև անպիտան առնել զնա»³: Հիշյալ ժամանակաշրջանում Ինճիճյանը ոչ միայն ոչինչ չի կարողանում գրել, այլ նույնիսկ դուրս է գալիս գրական տեսադաշտից: «1805 թվականի փետրվարեն, ուր Ինճիճյան կմեկնի Պոլիս, մինչև 1810, ինճի անձանոթ է ինչ որ նա կգործե»— գրում է Աերսես Անդրիկյանը⁴:

Ասես այս ամենն ամբողջացնելու համար՝ դարասկզբից սկսած ծայր առան հասարակական-քաղաքական մի ամբողջ շարք դեպքեր, որոնք սաստիկ ծանրացրին Մխիթարյան միաբանության վիճակը: 1796 թ. սկսելով իտալական արշավանքը, «Մեծ զինվորը» (Մխիթարյաններն այդպես էին կոչում Նապոլեոնին) շուտով գրավում է Վենետիկը: Կիրառվող բազմաթիվ սահմանափակումներից մեկն էլ այն եղավ, որ բռնագրավվեց Վենետիկի կենտրոնական բանկում դրված Մխիթարյանների 60 հազար ֆրանկ դրամազուխը, և դրանով անտանելի պայմաններ ստեղծվեցին նրանց համար: Հետագայում, երբ աստիճանաբար վատացան Նապոլեոնի և կաթոլիկ էկեղեցու պարագլուխ Պիոս VII պապի հարաբերությունները, խստությունները ավելի շատացան: Ի լրումն այս բոլորի, 1810 թ. ապրիլի 25-ին հրատարակվեց Նապոլեոնի հրովարտակր բոլոր տիպի կրոնական-կաթոլիկական հաստատությունները շեղյալ հայտարարելու և միաբաններին ցրելու մասին: Հասկանալի է, որ հրովարտակր վերաբերում էր նաև Մխիթարյան միաբանությանը: Եվ շնայած վերջիններս կարողացան հասնել այն բանին, որ իբրև բացառություն թույլատրվի իրենց գոյությունը, այնուամենայնիվ, միաբանության վիճակը առավել քան ծանրացավ: Բավական էր ասել, որ XIX դարի ամբողջ առաջին տասնամյակում Մխիթարյանները ընդամենը մի քանի անուն գիրք են հրատարակում (ծաղկուն ժամանակ միաբանությունը հրատարակել է տարեկան 24 անուն գիրք), այն էլ՝ մեծ դժվարությամբ: Հասկանալի է, որ արտաքին ու ներքին այս բոլոր պայմանները շատ փոքր հնարավորություն էին ընձեռում Ինճիճյանին տարեգրքի ինքնուրույն հրատարակություն սկսելու համար: Եվ իսկապես, փաստերը գալիս են ամբողջացնելու վերևում ասվածը: 1812 թ. «Դիտակ բյուզանդյան» երկշաբաթաթերթը «Բանասիրական» խորագրի ներքո մի հաղորդում է տպագրում «Նորերս լույս տեսած» «Եղանակ բյուզանդյան-բազմավեպ»-ի 1812 թ. տարեգրքի մասին: Նկարագրելով այնտեղ զետեղված նյութերը, այդ նյութերի դասավորությունը և այլն, վերջում ավելացվում է մի շատ կարևոր նկատում. «Եղանակին սա թիվը շատ ավելի ընդարձակ է ու ճոխ, քան նախորդ երկու հատուկները, որք դիպաց բերումով՝ լղրըճկեկ ու պզտի բան մը եղան»⁵:

Այսպես, ուրեմն. մինչև 1812 թ. «Եղանակ բյուզանդյան-բազմավեպ»-ի ընդամենը երկու տարեգիրք է հրատարակվել, այն էլ՝ «լղրըճկեկ ու պզտի բաներ»:

Հարց է ծագում. ո՞ր թվականին են լույս տեսել այդ երկու տարեգրքերը:

1813 թ. «Եղանակ բյուզանդյան»-ում նկարագրելով օրի կառուցվածքը, Ինճիճյանը գրում է. «Ան օղը, որ սա մեր մթնոլորտին մեջն է, մեկ պարզ տարր չէ... օրինակ ինչպես որ գրեւ ենք 1809 իղանակին մեջ» (էջ 103): Այլևայլ առիթներով վկայակոչելով իր տարեգրքի զանազան համարները, իսկ այդպիսի վկայակոչումներ նա անում է հիսունից ավելի անգամ. Ինճիճյանը 1812 թ. առաջ եղած որևէ այլ համար չի հիշատակում, բացի վերևում բերված 1809-ից: Մնում է եզրակացնել, որ մինչև 1812 թ. հրատարակված երկու «լղրըճկեկ» հատորներից մեկը հրատարակվել է 1809 թ.: Ինչ վերաբերում է մյուս հատորին, արդեն ասացինք, որ Գրիգորիս Գալեմբյարյանը, տալով «Եղանակ բյուզանդյան»-ի նկարագրությունը, մի քաղվածք է բերում այդ տարեգրքի հազվագյուտ՝ 1808 թ. համարից: Եթե այս բոլորին էլ ավելացնենք, որ 1803—1812 թթ. տարեգրքերը, բացի նշված 1808 և 1809 թթ., մեր մամուլի պատմությամբ զբաղվող-

3 «Բազմավեպ», 1912, N: 2 (Այստեղ և հետագայում ընդգծումները մերն են):

4 Նույն տեղում, էջ 73:

5 «Դիտակ բյուզանդյան», 1812, էջ 27:

ներից ոչ ոք երբեք չի տեսել, չի նկարագրել և չի վկայակոչել, ապա կարելի կլինի պնդել, որ «Եղանակ բյուզանդյան»-ը սկսել է հրատարակվել 1808 թ.:

Հրատարակելով 1808-ին մեկ տարեգիրք և 1809-ին երկրորդը, Ինճիճյանը հետագա ամբողջ երեք տարիներին լռում է: «Եղանակ բյուզանդյան»-ը նորից հանդես է գալիս 1812 թ. սկսած և այս անգամ արդեն կապված «Արշարունյաց ընկերության» հետ:

1812 թ. կեսերին Պոլսում Հակոբ, Մկրտիչ և Հովհաննես Տյուզյանների ֆինանսական օժանդակությամբ հիմնվում է «Արշարունյաց ընկերություն» գրական-հասարակական կազմակերպությունը: Ինճիճյանը, որն այդ ընկերության ռեդիկտիվն էր, այնքան, որ «ամբողջ ընկերությունը ուրիշ բան չէր. բայց եթե Ինճիճյան», կարողանում է հասնել այն բանին, որ Տյուզյանները ֆինանսապես օժանդակեն նաև «Եղանակ բյուզանդյան»-ին: Այս է պատճառը, որ հետագայի բոլոր տարեգրքերը թե նյութի ընդգրկման ու մատուցման եղանակի, թե պոլիգրաֆիկ հրատարակության տեսակետից անհամեմատ ավելի բարձր մակարդակի վրա են գտնվում, քան սախորդները: 1812 թ. «Եղանակ բյուզանդյան»-ը մեզ շահողվեց գտնել, ինչ վերաբերում է 1813 թ. տարեգրքին, ապա նա դուրս է գալիս նույնիսկ այն համեստ սահմաններից, որ նախանշել էր Ինճիճյանը. այն է՝ «Եղանակը պզտիկ, բայց իբր դասատետր մըն է. մեջը շատ աղեկ օգտակար բաներու համարներ կուտա, որ կարդացողը ամեն մեկ տարին միտք առնելով, առանց հոգնելու քիչ քիչ բան կըսորվի» (էջ 6): Այս ծրագիր-պլանն էլ Ինճիճյանը աշխատել է պահպանել նաև հետագա հատորների համար և դա լավագույն ձևով հաջողվել է նրան: «Եղանակ բյուզանդյան»-ը, այսպիսով, ամիսների ու օրերի հետ կապված օգերևութաբանական-աստղաբաշխական տվյալներ պարունակելուց բացի առօրյա ընթերցանության համար նախատեսված և առօրյա պահանջները բավարարող «դասատետր մըն» էր:

Ոչ պակաս կարևոր մի փաստ է բացահայտվում, երբ քննում ենք «Եղանակ բյուզանդյան»-ի 1815 թ. համարը:

Ինճիճյանը մեր այն հեղինակներից է, որ գրելիս սովորություն է ունեցել ընթերցողին անընդհատ հղելու դեպի «Եղանակ...»-ի այս կամ այն հատորները, տվյալ իրողության վերաբերյալ ավելի հանգամանալից տեղեկություններ ստանալու համար: Վերոհիշյալ 1815 թ. համարում, օրինակ, խոսելով աշխարհագրության մասին, նա գրում է. «Ինչպես որ անցած տարվան Եղանակին մեջ գրեցինք, անանկ կարդաս աշխարհագրությունը, որ քեզի գիտելիքներ ժողովես» (էջ 127): Կամ. նկարագրելով մոլորակները, նրանց դիրքը, դասավորությունը, շտապում է ավելացնել, որ «Մոլորակներուն անունները, ու շարժմունքները դրինք անցած տարվան Եղանակին մեջ» (նույն տեղում): Կամ. պահանջելով ծնողներից, որ խաղն անգամ օգտագործեն երեխաներին գիտելիքներ հաղորդելու համար, Ինճիճյանը գրում է. «Անցած տարվան Եղանակին մեջ պատմությունը սորվիր՝ նստած խաղու վրա բերինք, օրինակ թավուրի» (էջ 177): Կամ. վերջապես, խոսելով Չինաստանի մեծ պարսպի մասին, նկարագրելով նրա շինությունը, չի մոռանում հավելել. «...Որուն վրա տես անցած տարվան Եղանակին մեջ, թղթ. 114» (էջ 188) և այլն, և այլն: 1815 թ. «Եղանակ բյուզանդյան»-ում այս կարգի հղումներ կատարված են 9 անգամ: Սակայն ուշադիր քննությունը բացահայտում է վերին աստիճանի կարևոր մի հանգամանք: «Անցած տարի» ասելով Ինճիճյանը հասկանում է ոչ թե 1814 թ. համարը, ինչ որ պետք է սպասել և ինչ որ բանական է, այլ մի տարի հետո՝ 1813-ը, որովհետև կատարված բոլոր հղումները գտնվում են «Եղանակ բյուզանդյանի» 1813 թ. համարում: Ինճիճյանը 1815 թ. տարեգրքում, նկարագրելով տարիքի հետ մարդու բնավորության փոփոխությունները, գրում է. «Ահա րեզի մեկ պատճառ մը, ինչու ըսինք անցած տարվան Եղանակին մեջ թղթ. 22 «Եկավ ատեն, որ կենճր ծերացավ... տղան մարդ դարձավ» (էջ 44): Ինճիճյանի կատարած մեջբերումը նույնությամբ գտնվում է 1813 թ. «Եղանակ բյուզանդյան»-ում, ուր նշված՝ 22-րդ էջում կարդում ենք. «Եկավ ատեն, որ կենճր ծերացավ, ծերը կենճրցավ, տղան մարդ դարձավ: Աղեկ մտածի, աս իրեք խոսքերն ալ...» և այլն: Ասվածից պարզ է, որ 1815 թ. «Եղանակ բյուզանդյան»-ում «անցած տարի» ասելով Ինճիճյանը հասկանում է այդ տարեգրքի 1813 թ. համարը և 1815 թ. համարը դիտում է որպես 1813 թ. «Եղանակ բյուզանդյան»-ի օրգանական շարունակությունը: Եվ եթե այս բոլորին ավելացնենք նաև, որ հետագա հատորներում կատարված բազմաթիվ հղումներում Ինճիճյանը երբեք չի հիշատակում 1814 թ. համարը, իսկ հղում առ մյուս թվականների հատորները կատարվում է բազմիցս, ապա կարելի կլինի վերջնականապես պնդել, որ «Եղանակ բյուզանդյան-բազմավեպ»-ը 1814 թ. չի հրատարակվել:

Հետագա հրատարակությունների թվականների հարցը արդեն դժվարություն չի ներկայացնում: 1815-ից մինչև 1820 թ. ներառյալ «Եղանակ բյուզանդյան»-ը հրատարակվել է անընդմեջ, ավելի կամ պակաս հարստությամբ, տարին մեկ հատոր: Հիմնականում այս համար-

ներում է Ինճիճյանը սկսում հանդես գալ իր այն բազմաթիվ հողվածներով, պոեզիայի հարցերին նվիրված տրակտատներով, դասախոսական-բազմաբանական երկույթները մեկնարանող տեսություններով, որոնք նրան ներկայացնում են իրրև ժամանակի լուսամիտ մարդկանցից մեկը:

1819 թ. վերջերից ծայր առած իրադարձությունները նորից փոխում են դեպքերի ընթացքը:

Պետության մեջ առաջին մարդիկ համարվող Տյուզյանները մեղադրվում են դրամաշորթության և պետական միջոցները շոայլելու մեջ: Երեք եղբայրներն էլ հեռացվում են աշխատանքից և դատապարտվում կալանքի՝ ունեցվածքի բռնագրավմամբ: Այս բանը ծանր հարված է հասցնում «Արշարունյաց ընկերությանը», որը շուտով (1820) դադարում է գոյություն ունենալուց: Ինճիճյանը, որը մինչ այդ արդեն հարուցել էր օսմանյան պետության կասկածը, փախչում է Փղեսա (1819 թ. վերջերին): «Եղանակ բյուզանդյան»-ի հրատարակությունը շարունակելու մասին խոսք լինել արդեն չէր կարող:

Ինճիճյանին ձեռնաթափ է արել նաև այն անտարբեր վերաբերմունքը, որ եղել է «Եղանակ»-ի նկատմամբ: Այդ անտարբերությունն էլ հիմք է տվել Ինճիճյանին՝ գիտության կարեւորության մասին, խոսելիս հետևյալ նյարդային տողերը գրելու. «Ասկից կերևա որ՝ որչափ հարկավոր բան են ասոնք մարդուս, բայց աս հարկավորությունը դուս ինչվան հիմա շիմացար. որովհետև Եղանակները աս մտքով հանեցինք, մեջը ամենեն մեյ մեկ ծաղիկ, մեյ մեկ գիտելիք ժողոված դրինք, որպես զի դուս ամեն տարի քիչ հանգիստ սորվիս, զավկիդ ալ ցըցընես սորվելու. բայց դուս անոնք բանի տեղ չի սեպեցիր»⁶:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ «Եղանակ բյուզանդյան-բազմաբան»-ը հրատարակվել է որպես տարեգիրք 1808, 1809, 1812, 1813, 1815—1820 թթ.:

⁶ Ղ. Ի ն ճ ի ճ յ ա ն, Դարապատում, հատ. 7, Վենետիկ, 1827, էջ 42: